

ΚΕΙΜΕΝΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

χειμ.εξ. 2023-24

Νεκτάριος Στελλάκης
nekstel@upatras.gr

«Στην καθημερινή μας ζωή, κάθε μέρα, όλη τη μέρα, όταν αλληλεπιδρούμε με τους άλλους μέσω της γλώσσας ... διατυπώνουμε υποθέσεις προς δύο κατευθύνσεις. Βγάζουμε συμπεράσματα **από την κατάσταση για το κείμενο**, και **από το κείμενο για την κατάσταση**» (Halliday & Hasan 1989: 36).

Για να ορίσουμε το κείμενο, θα πρέπει να αναφερθούμε σε εξωτερικά και εσωτερικά κριτήρια.

Το αν ένα γλωσσικό απόσπασμα αποτελεί κείμενο εξαρτάται:

1. από το περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται, και
2. από τις εσωτερικές του ιδιότητες, τη δομή, διάρθρωση ή οργάνωσή του.

Εξωτερικοί παράγοντες - περιεχόμενο

- > ο δημιουργός και ο αποδέκτης του (συμμετέχοντες),
- > ο χώρος και ο χρόνος στον οποίο τοποθετείται (σκηνικό),
- > οι προθέσεις του δημιουργού (σκοπός),
- > το υλικό κανάλι που χρησιμοποιείται (μέσον π.χ. προφορικός, γραπτός, ηλεκτρονικός λόγος),
- > το κειμενικό είδος, τα άλλα κείμενα με τα οποία συνδέεται κ.λπ.

- Ένα περικείμενο μπορεί να υποστηρίζει ένα εύρος σημασιών. Όταν χρησιμοποιείται ένας τύπος σε ένα περικείμενο, το περικείμενο αποκλείει όλες τις σημασίες που μπορεί να δηλώσει ο τύπος εκτός από αυτές που είναι πιθανές σε αυτό.
- Το περικείμενο αποκλείει τις σημασίες που είναι πιθανές για τον τύπο εκτός από αυτές που υποστηρίζονται σε αυτό.

Η εσωτερική οργάνωση του κειμένου εντοπίζεται, μεταξύ άλλων:

- > στη διαδοχή και τη συνέχεια των πράξεων ομιλίας σε αυτό,
- > στη χρήση διαρθρωτικών λέξεων ή κειμενικών δεικτών
- > στη χρήση δεδομένων λεξικογραμματικών σχημάτων κ.λπ.

Παράδειγμα: σε μια τηλεφωνική συνδιάλεξη έχουμε δεδομένη σειρά πράξεων ομιλίας (κουδούνισμα – αποδοχή – χαιρετισμός, στην αρχή ή προετοιμασία για κλείσιμο – αποχαιρετισμός, στο τέλος), τυπικούς δείκτες λόγου (*λοιπόν, αυτά, με συγκεκριμένο επιτονισμό*) και τυπικά λεξικογραμματικά σχήματα (*εμπρός, λέγετε, παρακαλώ, στην αρχή ή τα λέμε, φιλάκια, άντε γεια, στο τέλος*).

Ορισμός κειμένου

Κείμενο είναι το αυτοτελές απόσπασμα λόγου που έχει συγκεκριμένα όρια που καθορίζονται από το **περικείμενο** στο οποίο εντάσσεται και την εσωτερική του δομή ή οργάνωση. Το κείμενο αποτελεί πάντοτε το **γλωσσικό αποτύπωμα**, το ίχνος μιας **επικοινωνιακής πράξης**, ενός συμβάντος επικοινωνίας, της γλώσσας δηλαδή στη χρήση της.

Η έννοια “κείμενο” αφορά:

- μια διαδικασία συγκρότησης νοήματος
- ένα προϊόν ερμηνείας

που πραγματώνονται μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο συμφραζομένων, επιτελούν μια συγκεκριμένη δουλειά, εκφέρονται με ένα συγκεκριμένο στόχο.

Κάθε ενότητα λόγου (προφορικού ή γραπτού) που παίζει κάποιο ρόλο σε ένα πλαίσιο συμφαζομένων (π.χ. επιχειρεί να πληροφορήσει κάποιον, να ρωτήσει κάτι, να πείσει για κάτι) θα τη θεωρούμε κείμενο. (Αρχάκης, 2005)

> Πολυτροπικά κείμενα

Πολυτροπικό είναι το κείμενο εκείνο που χρησιμοποιεί για τη μετάδοση μηνυμάτων συνδυασμό σημειωτικών τρόπων. Για παράδειγμα, τα περισσότερα κείμενα των σχολικών βιβλίων, του ημερήσιου τύπου ή της τηλεόρασης είναι πολυτροπικά, αφού συχνά συνδυάζουν γλώσσα και εικόνα ή στην περίπτωση της τηλεόρασης ή του ίντερνετ και μουσική. (Χοντολίδου, Γλωσσικός Υπολογιστής 1999, 1: 115-117).

Επίσης: όπερα, θέατρο, μουσικά βιντοκλίπ, ειδησεογραφικές ιστοσελίδες με υπερσυνδέσεις, βίντεο, φωτογραφίες.

Κειμενοκεντρική προσέγγιση για τη διδασκαλία της επικοινωνίας, της γλώσσας και του γραμματισμού

- Για να συμμετάσχει το άτομο επιτυχώς στις διάφορες κοινότητες λόγου πρέπει να κατακτήσει γνώσεις και δεξιότητες που αφορούν: κειμενικές συμβάσεις δομής, γλωσσικής μορφής και περιεχομένου.
- Συνειδητή κατανόηση του λόγου
- Συσχέτιση της χρήσης της γλώσσας με το κοινωνικό συγκείμενο
- Συστημική Λειτουργική Σχολή (M.A.K. Halliday)

Η περίπτωση της λογοτεχνίας

Η λογοτεχνία χρησιμοποιεί γενικότερους μηχανισμούς της γλώσσας (μεταφορά, παραλληλισμό, κ.ά.) που μετατρέπουν την τεχνική του καθημερινού λόγου σε τέχνη, ενεργοποιώντας τη λεγόμενη **ποιητική λειτουργία** του λόγου. Αυτό που διαφοροποιεί τη γλώσσα της λογοτεχνίας είναι ο έντονος προθετικός χαρακτήρας των επιλογών που κάνει ο δημιουργός της. Ακόμα πιο σημαντικές είναι οι αποκλίσεις απ' τις καθιερωμένες γλωσσικές συμβάσεις που χαρακτηρίζουν τον κώδικα μιας γλωσσικής ομάδας. Αυτή η διαδικασία επιλογών και αποκλίσεων συνιστά αυτό που ο Roman Jakobson ονόμασε **ποιητική γραμματική**, το σύνολο δηλαδή των γλωσσικών δομών που συνθέτουν το προσωπικό ύφος του λογοτέχνη.

Το λογοτεχνικό ύφος διακρίνεται για τον **αποαυτοματισμό**, τη χρήση της γλώσσας έτσι που να προσελκύει τη προσοχή και να δίνει την αίσθηση του ασυνήθιστου. Ο **αποαυτοματισμός** αυτός κορυφώνεται στον ποιητικό λόγο σε τέτοιο βαθμό που η επικοινωνία να υποτάσσεται πλήρως στην έκφραση.

Η αναζήτηση της κατάλληλης μορφής για κάθε συγκεκριμένο περιεχόμενο, δηλαδή η έκφραση του ύφους, είναι αυτό που κάνει το λογοτεχνικό έργο αληθινή τέχνη- όχι τεχνική- που συνιστά ό,τι αποκλήθηκε **αγωνία του λόγου**. Αυτό γίνεται γιατί η φύση της γλώσσας διακρίνεται από ανισομέρεια στη σχέση μορφής και περιεχομένου.

Οι μορφικές προθέσεις του συγγραφέα μπορούν να οδηγήσουν την ποιητική γραμματική στα έσχατα όριά της και να καταλήξουν στο **σπάσιμο** της συμβατικής γλώσσας, όπως συνέβη στο χώρο της ποίησης με τον αντιλεξισμό/λεττρισμό.

Λαπαθιώτης,
Σονέτο

ΒΑΟ, ΓΑΟ, ΔΑΟ³

Ζινώντας αποβίδονο σαβίνι
κι άπονιβώντας έρομιδαλιό,
κουμάνισα τὸ βίρο τοῦ λαβίνι
μὲ σάβαλο γιδένι τοῦ θαλιό.

Κι άνέδοντας ἔν' ἄκονο λαβίνι
ποῦ ραδαγοπαλοῦσε τὸν ἄλιό
σινέρωσα τὸν ἄβο τοῦ ραβίνι,
σ' ἔν' ἄφαρο δαμένικο ραλιό.

Σούβεροδα στ' ἄλικοπα σουνέκια
μέσ' στ' ἄλινα ποῦ δὲν ἔσιβονεῖ
βαρίλωσα σ' ἄκίμορα κουνέκια.

Καὶ λαδαμποσαλώντας τὴν ὄνή,
καράμπωσα τὸ βούλινο διράνι,
σὰν ἄλιφο τουνέσι ποῦ κιράνει...

Τα κειμενικά είδη αποτελούν «συστηματικές συσχετίσεις γλωσσικών και δομικών κειμενικών στοιχείων με λειτουργίες και στοιχεία περιεχομένου, σύμφωνα με το ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν στο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον»

(Γεωργακοπούλου & Γούτσος, 1999: 63).

Το οργανωτικό σχήμα κάθε κειμενικού είδους πρέπει να είναι αρκετά παγιωμένο ώστε να καλύπτει πολλές παρόμοιες κοινωνικές περιστάσεις που μοιάζουν μεταξύ τους, αλλά και αρκετά εύκαμπτο ώστε να προσαρμόζεται σύμφωνα με τα διαφορετικά στοιχεία που μπορεί να έχουν.

Τα κειμενικά είδη αποτελούν **συστήματα σημασίας** που βοηθούν στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας στην οποία ζούμε και επομένως όσοι έχουν πρόσβαση στα προνομιακά είδη μιας κοινωνίας διαθέτουν σημαντικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τους άλλους. Για το λόγο αυτό, **η έννοια του κειμενικού είδους είναι ιδιαίτερα σημαντική στο χώρο της εκπαίδευσης όπου συντελείται η κοινωνικοποίηση των μελών της γλωσσικής κοινότητας.**

Κειμενικά είδη: δομικά χαρακτηριστικά και γλωσσικά μέσα

Κοινωνικές διαδικασίας του

περιγράφουν	εξηγούν	καθοδηγούν	επιχειρηματολο γούν	αφηγούνται
μέσω της διαδικασίας της κατηγοριοποίησης των πραγμάτων σε κοινά/καθημερινά και τεχνικά πλαίσια νοήματος	μέσω της διαδικασίας της διαδοχής των φαινομένων με σχέσεις χρονικότητας ή/και αιτιότητας	μέσω της διαδικασίας της λογικής διαδοχής δραστηριοτήτων ή συμπεριφορών	μέσω της διαδικασίας της ανάπτυξης μιας πρότασης ώστε να πείσει για την αποδοχή μιας άποψης	μέσω της διαδικασίας της διαδοχής προσώπων και γεγονότων στο χώρο και το χρόνο

Χρησιμοποιούνται συνήθως σε

Προσωπικές περιγραφές Καθημερινές περιγραφές Τεχνικές περιγραφές Περιγραφικές αναφορές Επιστημονικές αναφορές Ορισμοί	Εξηγήσεις (πώς) Εξηγήσεις (γιατί) Πραγματείες Εξηγήσεις μέσω παραδειγμάτων	Διαδικαστικές συμβουλές Οδηγίες Εγχειρίδια Συνταγές Πειράματα Κατευθυντήριες οδηγίες	Δοκίμια Εκθέσεις Αντιπαραθέσεις/ Συζητήσεις Ερμηνείες Αξιολογήσεις	Προσωπικές διηγήσεις Ιστορικές διηγήσεις Ιστορίες Μύθοι Παραμύθια Αφηγήσεις
--	---	---	---	--

Η αφήγηση «αναγνωρίζεται ως πρωταρχικό ή θεμελιακό κειμενικό είδος και τοποθετείται ένα επίπεδο πιο πάνω από τα υπόλοιπα κειμενικά είδη» (Γεωργακοπούλου 2006: 33)

Γεωργακοπούλου, Α. (2006). Αφηγηματικά κείμενα: τύποι, 'ατυπίες' και πρακτικές. Στο Δ. Γούτσος, Στ. Κουτσουλέλου, Αι. Μπακάκου–Ορφανού & Ε. Παναρέτου (Επιμ.), *Ο Κόσμος των Κειμένων: Μελέτες Αφιερωμένες στον Γεώργιο Μπαμπινιώτη* (σσ. 33–48). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

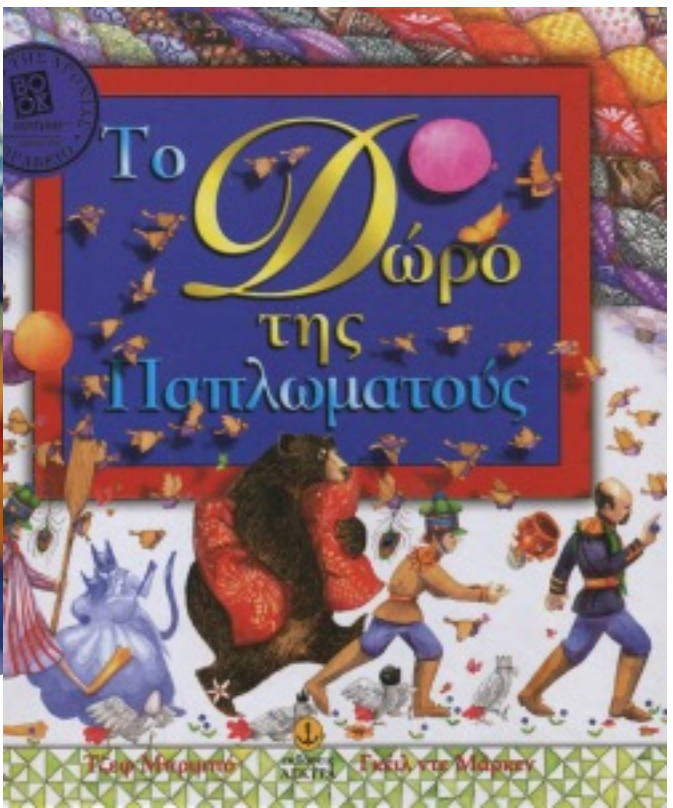

54
Marc Chagall: Δάφνης και Χλόη

(επίσης: ποίημα, μπαλέτο, ορχηστρικό έργο, όπερα)

Marc Chagall

«Η αφήγηση είναι παρούσα πάντοτε, σε όλους του τόπους, σε όλες τις κοινωνίες. Η αφήγηση αρχίζει με την ίδια την ιστορία της ανθρωπότητας. Δεν υπάρχει, δεν έχει ποτέ υπάρξει λαός που δεν αφηγείται... η αφήγηση είναι εδώ, όπως ή ζωή» (Barthes, 1966).

Η αφήγηση είναι «μια από τις πιο οικουμενικές και πιο αποτελεσματικές μορφές λόγου στο πλαίσιο της ανθρώπινης επικοινωνίας» και «μας είναι απαραίτητη, για να τοποθετήσουμε πολιτισμικά τις πράξεις μας» (Bruner, 1991)

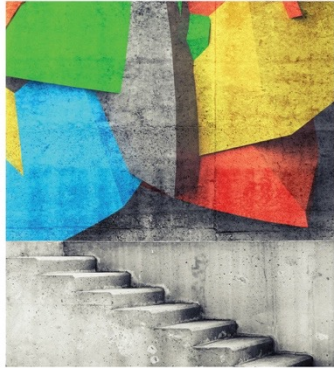
Τι μας ωθεί να δημιουργούμε και να επικοινωνούμε την εμπειρία μας με αφηγήσεις;

Γιατί μας αρέσει τόσο πολύ να λέμε και να ακούμε ιστορίες;

Γιατί αρέσει στα μικρά παιδιά να ακούνε, αλλά και να δημιουργούν ιστορίες στους μονολόγους και τους διαλόγους τους;

Μήπως οι ιστορίες είναι κρίσιμο συστατικό της κοινωνικής συνύπαρξης και του πολιτισμού;

ΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ

JEROME BRUNER

Δημιουργώντας
Ιστορίες

Νόμος, Λογοτεχνία, Ζωή

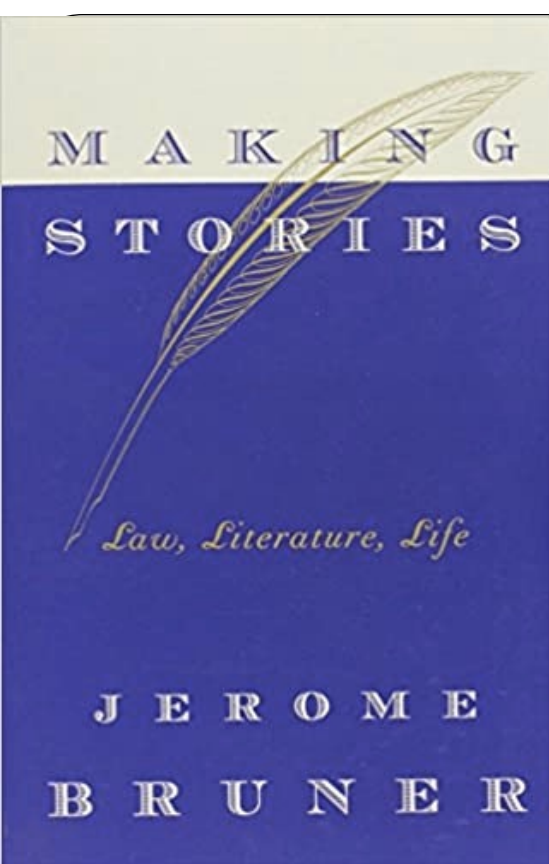
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΥΤΙΟΥΜΟΥΤΖΑΚΗΣ

 pedio

*Είναι ο εαυτός που γεννά
την αφήγηση ή η αφήγηση
για τον εαυτό που τον
μορφοποιεί;*

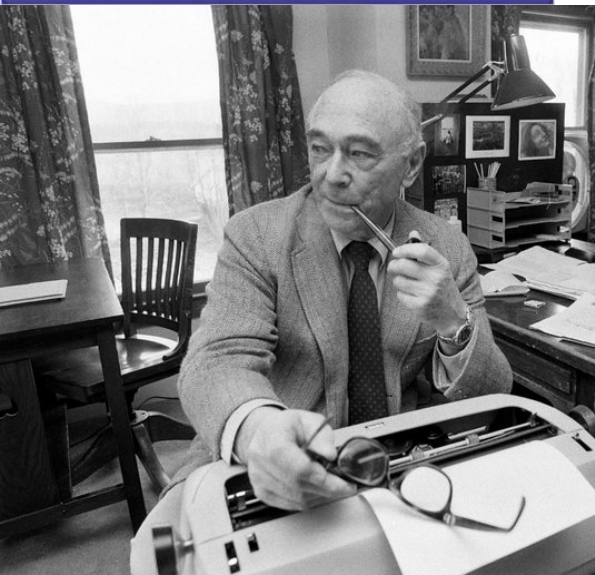
Jerome Bruner (1915 –2016)

Η φυσική μονάδα επικοινωνίας δεν είναι η γραμματική πρόταση, αλλά οι μονάδες διαλόγου και ότι μία από τις πιο συχνές και ισχυρές μορφές διαλόγου είναι η **αφήγηση**.

Η «αφηγηματική δημιουργία του εαυτού» - ο εαυτός (και η αφήγηση για τον εαυτό) ως μία δράση ισορροπίας μεταξύ της αυτονομίας και της δέσμευσης προς τους άλλους > ο εαυτός είναι βαθύτατα σχεσιακός

Jerome Bruner, (2002). *Making Stories. Law, Literature, Life.*

Η αφήγηση ως μέσο για τη νοηματοδότηση της εμπειρίας και για την κατασκευή της ταυτότητας.

Εισαγωγή

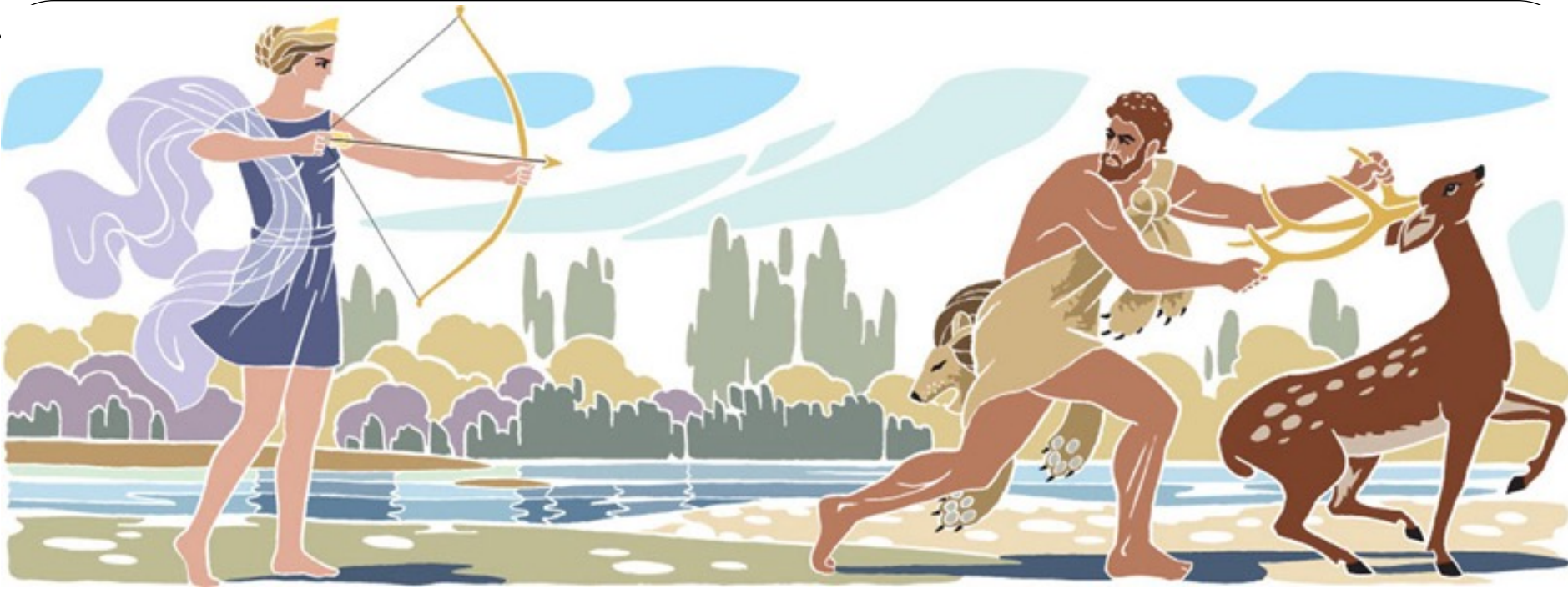
- Ο Bruner(1986) αναφέρθηκε στον **αφηγηματικό τρόπο σκέψης** σε αντιπαράθεση με τον **παραδειγματικό/λογικό τρόπο σκέψης** στον οποίο κατά κύριο λόγο στηρίζεται η επιστημονική έρευνα που αναζητά κατηγοριοποιήσεις και ταξινομήσεις των γεγονότων και των παραγόντων τους. Ο παραδειγματικός τρόπος σκέψης αποβλέπει στην αναπαράσταση της αλήθειας μέσω μιας στενής, θετικιστικής αντίληψης. [πώς;]

- Ο αφηγηματικός τρόπος σκέψης αποβλέπει στην κατανόηση του ευρύτερου ερωτήματος που σχετίζεται με το νόημα της εμπειρίας. Η νοηματοδότηση του κόσμου βασίζεται στα σύμβολα που προκύπτουν από τη δομή μιας ισχυρής αφηγηματικής κουλτούρας που περιλαμβάνει μύθους, ιστορίες, ποίηση, τραγούδι και λογοτεχνία. [γιατί;]
- Ο Bruner υποστηρίζει ότι στην καθημερινή ζωή οι άνθρωποι οργανώνουν την εμπειρία τους με βάση αφηγηματικές δομές και ότι όταν το άτομο βιώνει μια εμπειρία διαφορετική ή ξεχωριστή που θεωρεί ότι αξίζει να ειπωθεί, τότε η κατασκευή μιας αφήγησης έχει ιδιαίτερη σημασία.

Αφήγηση

Αφήγηση ορίζεται κάθε μορφή λόγου που διατάσσει τις ανθρώπινες εμπειρίες και δράσεις με τρόπο ώστε να διαφαίνεται η **χρονική** τους **εξέλιξη** και η **αιτιοκρατική** τους **σχέση** (Ματσαγγούρας, 2007, Knapp & Watkins, 2005).

Η αφήγηση είναι τέχνη του χρόνου (Πολίτης, χ.χ.)

Τα συστατικά μέρη της αφήγησης (Labov & Walesky, 1972) είναι:

> χωροχρονικό πλαίσιο

> ήρωες – συμμετέχοντες

> πρόβλημα

> δράση (περιπέτεια)

> λύση

> αξιολόγηση

Αφήγηση και αποπλαισιωμένος λόγος

Η ικανότητα να παράγεις (προφορικά ή γραπτά) έναν συνεκτικό και δομημένο αφηγηματικό κειμενικό τύπο προϋποθέτει την **ικανότητα οργάνωσης και ελέγχου του περιεχομένου, σύνθεσης των προτάσεων και των μεταξύ τους συνδέσεων, και ειδικό ή ακριβές λεξιλόγιο.**

Προϋποθέτει την ικανότητα να χρησιμοποιείς τη γλώσσα με τρόπο τέτοιο, ώστε να υποστηρίζεται και **λεκτικά και συντακτικά** η **χρονική** και η **αιτιολογική σύνδεση των νοημάτων** και των επιμέρους δράσεων.

Συμπερασματικά, απαιτείται η χρήση εκτενούς, επεξεργασμένου, αποπλαισιωμένου λόγου (ενδ. Cassell, 2004).

Αποπλαισιωμένος ορίζεται ο λόγος που αναφέρεται σε πρόσωπα, γεγονότα, καταστάσεις ή εμπειρίες, τα οποία δεν αποτελούν μέρος του άμεσου συγκείμενου και δεν υποστηρίζονται από αυτό.

Κατ' αντιπαράθεση με τον προφορικό (αλλιώς: άμεσο) λόγο, ο αποπλαισιωμένος λόγος απαιτεί για την πραγμάτωσή του και την επιτυχή έκβαση των περιστάσεων επικοινωνίας που εξυπηρετεί ειδικές χρήσεις της γλώσσας, όπως **ειδικό και ακριβές λεξιλόγιο** και **σύνθετες συντακτικές δομές** (π.χ. υποτακτική σύνδεση, παθητική φωνή, επιθετικούς προσδιορισμούς, εκτενή χρήση επιρρημάτων και συνδέσμων). Η χρήση αυτής της μορφής λόγου σηματοδοτεί τη μετάβαση στο γραμματισμό (Wells, 1981).

Παιδαγωγικές εφαρμογές

- Δύο τύποι αλληλεπίδρασης
 1. «αδύναμη» αλληλεπίδραση (ο αφηγητής/ αναγνώστης είναι κυρίαρχος, δεν ενθαρρύνονται οι διακοπές. Οι εξηγήσεις δίνονται στην αρχή ή στο τέλος)
 2. «ισχυρή» αλληλεπίδραση (οι ρόλοι του αφηγητή/αναγνώστη και ακροατή εναλλάσσονται, ενθαρρύνονται οι ερωτήσεις και η συζήτηση)

- Ο πρώτος τύπος ενισχύει τη φαντασία και την ανάπτυξη αυτόνομης σχέσης του παιδιού με το κείμενο.
 - Ο δεύτερος ενισχύει τις ικανότητες του παιδιού για τη δόμηση του νοήματος, την κριτική σκέψη και την επικοινωνιακή ικανότητα.
- > Δεν υπάρχει μια μόνο καλή μέθοδος. Το ίδιο το κείμενο ή οι ακροατές θα μας «δείξουν» ποια είναι η καταλληλότερη.
- > Εξαιρετική σημασία έχουν οι ερωτήσεις επεξεργασίας του κειμένου.
- > Ερωτήσεις κατανόησης του περιεχομένου & ερωτήσεις υψηλής γνωστικής απαίτησης (ανοικτού τύπου – ενθαρρύνουν τα παιδιά να σκεφτούν πέρα από το κείμενο: μαντεύω, αναγνωρίζω συναισθήματα, μπαίνω στη θέση του ήρωα, αξιολογώ δράσεις ή πρόσωπα, επεκτείνω την ιστορία, συγκρίνω, ερμηνεύω λέξεις)

Δομημένη Δραστηριότητα Αφήγησης

α) **πριν** την αφήγηση/ανάγνωση

(ρουτίνα ανάγνωσης, εξώφυλλο, εισαγωγικά σχόλια)

β) **κατά** την αφήγηση (εάν επιλεγεί η ισχυρή αλληλεπίδραση)

γ) **μετά** την ανάγνωση (με κέντρο το κείμενο: α) ερωτήσεις κατανόησης, β) ερωτήσεις υψηλής γνωστικής απαίτησης)

δ) δραστηριότητες **επέκτασης** (με αφορμή το κείμενο) και σύνδεσης με άλλες μαθησιακές περιοχές και δράσεις (εικαστικές δημιουργίες, δραματοποίηση, σύνθεση νέων ιστοριών, αναζήτηση πληροφοριών κτλ.)

